

ἔχει ἓνα κρυφό νόημα ἢ περισσότερα ἀπό ἓνα ἢ πολλά ἢ κανένα. Ἐποὺ ἐν τέλει “nomina nuda tenemus”, κρατᾶμε γυμνά ὀνόματα.

Ὁ Ἔκο μέ τό μυθιστόρημά του αὐτό μᾶς δίνει μιά τόσο ἐντυπωσιακά σύγχρονη ἐμβίωση μιᾶς πανσημειωτικά ἐπιφαινόμενης πραγματικότητας στή θαυμαστή φαινομενικότητά της καί στίς ὀριακές της καταστάσεις, ὅπου ἡ τάξη γειτνιάζει μέ τήν ἀταξία καί ὁ κόσμος ὑποινιάζεται τό ἀρχέγονο χάος. Συνυφαίνοντας μέσα στό μῦθο του τόν μεσαιωνικό μυστικισμό μέ τή σχολαστική θεολογία, τήν παράδοση τοῦ νομιναλισμοῦ μέ τήν ἀναγεννησιακή ἀποκάλυψη τῆς μαθηματικῆς ὕψης τοῦ κόσμου, ἐπανερχεται διαρκῶς σέ μιά σημειωτική τῆς γλώσσας, ὅπως τήν διαγράφει ἡ ἐποχή μας, πού βλέπει μέσα στά ὄρια τῆς γλώσσας μας τά ὄρια τοῦ κόσμου μας. (Wittgenstein). Κι ὁμως μέσα σέ μιά τόσο τραγικά ἀμφίσημη περίσταση βίου ἢ μορφῆ τοῦ ἐρμηνευτῆ, τοῦ Γουλιέλμου τῆς Μπάσκερβιλ, ἐξακολουθεῖ νά ἐμπνέει τήν ἀκλόνητη πίστη πρὸς τήν ἀνθρώπινη μετριοπάθεια, πού δέν παγιδεύεται σέ μιά δογματική ἀλήθεια ἀλλά ἔχοντας ἐπίγνωση τῶν ἐρμηνευτικῶν της ὀρίων σώζει τήν ἀνθρώπινην ἐλευθερία καί ἀξιοπρέπεια.

ΔΡ ΚΩΣΤΑΣ ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ
ΤΕΛΟΣ ΠΡΟΕΔΡΟΣ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΚΥΠΡΟΥ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ, 4 (1987)

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΚΑΙ ΝΕΟΙ

ΑΝΝΑΣ ΚΕΛΕΣΙΔΟΥ

Θέματα, ὅπως αὐτό που εξετάζουμε στη σημερινή εκδήλωση της Ελληνικής Φιλοσοφικής Εταιρείας¹, προϋποθέτουν ἐπιλογή σε δύο θέσεις σχετικές με το βασικό ἐρώτημα της φιλοσοφικῆς ἀνθρωπολογίας: εἶναι ὁ ἀνθρώπος ἓνα «κομμάτι του ζωϊκοῦ βασιλείου με μοναδικό προορισμό τους βιολογικούς και ψυχολογικούς σκοπούς που του υπαγορεύει ἡ φύση, τὴ γενετήσια ὀρμή καὶ τὴν ἡδονὴ των εὐκολων ἱκανοποιήσεων», ἢ εἶναι ὄν που, «ἐνῶ ὑπόκειται στους φυσικούς ντετερμινισμούς, εἶναι ἱκανὸ να ὑψωθεῖ με το πνεῦμα του καὶ τὴν καρδιά του στη θέα του καθόλου καὶ να ἐνταχθεῖ ἔτσι σ' ἓνα κίνημα της ἱστορίας που εἶναι ἔργο των ἀνθρώπων»;²

Ἡ ἀπάντηση εἶναι ἐνδεικτικὴ του τρόπου θεώρησης της ἐλευθερίας. Ἡ συνάρτηση ὁμως της ἐννοίας της ἐλευθερίας με τους νέους ἀπαιτεῖ να καθορίσουμε τί εἶναι αὐτό που χαρακτηρίζεται ως νεότητα. Ἡ πιο πρόσφορη, νομίζω, χαρακτηριστολογία ὑπάρχει στη *Ρητορικὴ* του Ἀριστοτέλη.³ Ἐδώ, κατὰ θαυμαστὴ συγκυρία, ἀπαντοῦν τα κύρια στοιχεῖα των δύο ἐρωτήσεων στις ὁποῖες ἀμέσως πριν ἀναφέρθηκα.

«Οἱ νέοι, γνῶρισμά τους ἔχουν το ὅτι εἶναι γεμάτοι ἐπιθυμίες καὶ το ὅτι εἶναι ἱκανοὶ να κάνουν ὅσα ἐπιθυμοῦν. Ἀπὸ τις σωματικές ἐπιθυμίες, στις ἐρωτικές ἰδιαιτέρως ἀφήγονται να παρασυρθοῦν δίχως να κρατιοῦνται. Εἶναι ευμετάβλητοι καὶ ευκολοχόρταστοι (αψίκοροι) στις ἐπιθυμίες τους... θέλουν με τὴν πιο μεγάλη σφοδρότητα,

αλλά δίχως βάθος και διάρκεια, όπως οι ασθενείς που νιώθουν πείνα και δίψα. Είναι... οξύθυμοι κι έτοιμοι πάντα ν' ακολουθήσουν την παρόρμησή τους, δίχως να μπορούν ν' αυτοκυριαρχηθούν· το φιλότιμό τους δεν τους αφήνει να ανεχτούν τους παραγκωνισμούς κι οργίζονται με αγανάκτηση αν νομίσουν πως αδικούνται. Οι νέοι θέλουν την υπεροχή, αλλά πότερο τη νίκη, προτιμούν αυτά τα δύο από το χρήμα, γιατί καμιά αξία δεν βρίσκουν στο χρήμα, αφού δεν έχουν εμπειρία της ανάγκης... Δεν είναι καχύποπτοι αλλά μάλλον αφελείς, γιατί δεν είχαν κιόλας τον καιρό να δουν με τα μάτια τους πολλές απάτες, κι είναι εύπιστοι γιατί δεν απατήθηκαν ακόμη συχνά. Κι είναι ευέλπιδες, γιατί τα νιάτα, όπως αυτοί που παθαίζονται για το κρασί, είναι φυσικά γεμάτα θερμή, και γιατί δεν απότυχαν πολλές φορές. Ζουν από την ελπίδα και με την ελπίδα. Η ελπίδα έχει το μέλλον στόχο της, το ίδιο όπως η μνήμη ζει με το παρελθόν που δεν ξανάρχεται. Για τους νέους το μέλλον είναι πολύ, το παρελθόν βραχύ... για τούτο εύκολα μπορεί κανείς να εξαπατήσει τους νέους αφού εύκολα ελπίζουν. Κι είναι πιο ανδρείοι οι νέοι, γιατί πιο εύκολα προσδένονται στην ελπίδα και πιο εύκολα οργίζονται, πιο εύκολα ξεθαρρεύουν και δεν φοβούνται. Κι έχουν ψυχή για τα μεγάλα («μεγαλόψυχοι»), γιατί η ζωή δεν τους συρρίκνωσε ακόμη κι είναι άπειροι των αναγκών. Το να θεωρείς τον εαυτό σου άξιο για τα μεγάλα είναι «μεγαλοψυχία», κι αυτό ανήκει στην ψυχή που είναι γεμάτη ελπίδες. Όταν ενεργούν, προτιμούν το καλό από το χρήσιμο, ζουν ενστικτώδικα μάλλον παρά με υπολογισμούς, γιατί ο υπολογισμός έχει να κάνει με το συμφέρον... Κι είναι φιλότιμοι και φιλέταιροι πιο πολύ απ' όλους τους άλλους, γιατί αγαπούν την κοινή ζωή («συζήν») και δε μετρούν ακόμη τίποτε στη ζυγαριά του συμφέροντος, μήτε βέβαια τους φίλους. Τα λάθη τους τα φτάνουν ως τα άκρα... κάνουν τα πάντα με υπερβολή («πάντα ἄγαν πράττουσιν»)... Αλλά είναι και ελεητικοί, γιατί όλους τους νομίζουν τίμιους στον κόσμο, μετρώντας τους άλλους με το μέτρο της δικής τους αθωότητας και πιστεύοντας πως πάντα δίχως ν' αξίζουν συμβαίνουν οι δυστυχίες στις οποίες παρίστανται μάρτυρες».

Όσα λέει εδώ ο Αριστοτέλης στηρίζουν κιόλας τον ορισμό της ελευθερίας που συναντούμε στη μελέτη με τον χαρακτηριστικό τίτλο «Πόσο ελεύθερος είναι ο ελεύθερος» του Β. Τατάκη (κι ας είναι αυτή η αναφορά ελάχιστο δείγμα τιμής στον φωτισμένο δάσκαλο και φιλόσοφο), μέλος της ΕΦΕ, που πρόσφατα έφυγε από τη ζωή. «Η ελευθερία είναι φυσικό χάρισμα και επίτευγμα του ανθρώπου». Η συνάρτηση με τη νεότητα είναι φανερή: Οι νέοι ζητούν αυτό που τους είναι οικείο, συγγενές· ταυτόχρονα όμως ζητούν την ελευθερία γιατί δεν τους είναι μια για πάντα δοσμένη. Όπως ο Αριστοτέλης μιλά για τη «μεγαλοψυχία» των νέων, ο σύγχρονος νεοέλληνας στοχαστής κάνει λόγο για τη «σκόπιμη ενεργητικότητα» που είναι χαρακτηριστικό του πνεύματος του ανθρώπου. «Ευκαιρίες και σκοποί δεν είναι έτοιμα πράγματα και δοσμένα που έρχονται απ' έξω· για να υπάρξουν χρειάζονται... σκέψη και εκλογή». Όπου όμως υπάρχουν σκοποί προϋποτίθεται η οργάνωση της ζωής. Οργάνωση, που ειδικά για τους νέους σημαίνει αγωγή, δηλαδή γνώση.

Αν η γνώση είναι γενικά ελευθερία,⁴ από την άποψη, ότι με τις γνωστικές του νίκες ο άνθρωπος ελευθερώνεται από τη φυσική αιτιοκρατία, ο νέος γίνεται ελεύθερος όσο αποκτά τη γνώση των ιδίων των νόμων της φύσης. Το ίδιο ισχύει και στις άλλες περιπτώσεις, όπου υπάρχουν νόμοι, κανόνες, ρυθμίσεις, στην κοινωνική και πολιτική ζωή. Όπως σε σχέση με τη φύση η προσταγή της φύσης είναι ταυτόχρονα

και υπακοή σ' αυτήν, η παραβίαση των κανόνων στην οργανωμένη ανθρώπινη ζωή είναι φανερό ότι σχετίζεται με ένα απατηλό αίσθημα ελευθερίας. «Η υπακοή στα παραγγέλματα των άλλων, του παρελθόντος, της παράδοσης, των γραπτών κειμένων ή του σχολείου είναι απαραίτητη από την ελευθερία, όσο και η ανυπακοή σ' αυτά είναι η επανάσταση ενός σκλάβου αποφασισμένου να μείνει σκλάβος. Όταν όμως ενστερνίζομαι αυτά τα παραγγέλματα, όταν η ελευθερία μου τα αναλαμβάνει ελεύθερα, αφήνω την ελευθερία για να γίνω αυτόνομος»⁵. Με την αναγνώριση της ελευθερίας του άλλου αρχίζει η ηθική ελευθερία.

Θα δώσω εδώ δύο παραδείγματα που θεωρώ συναφή. Το ένα αφορά την εκπαίδευση, το άλλο τη γλώσσα ως σύστημα κανόνων με το οποίο μεταδίνεται και αναδύεται η γνώση. Το κοινό στα δύο είναι ο λόγος ως εκφρασμένη σκέψη που απελευθερώνει από την άγνοια. Ο Ricoeur, φιλόσοφος και πανεπιστημιακός δάσκαλος, λέει: «Τί κάνω όταν διδάσκω; Μιλώ. Δεν έχω άλλο μέσο να κερδίζω το ψωμί μου και δεν έχω άλλη αξιοπρέπεια απ' αυτό. Δεν μπορώ αλλιώς ν' αλλάξω τον κόσμο και να επηρεάσω τους ανθρώπους... Ο λόγος μου δεν αρχίζει καμιά πράξη, δεν προστάζει καμιά πράξη που έμμεσα ή άμεσα καταλήγει στην παραγωγή. Μιλώ μόνο για να μεταδώσω στη γενιά των εφήβων αυτό που γνωρίζω κι αυτό που ζητά η γενιά των εφήβων. Αυτή η επικοινωνία με το λόγο μιας αποκτημένης γνώσης και μιας έρευνας σε εξέλιξη είναι η δικαίωση της ύπαρξής μου. Η δουλειά μου είναι η ευτυχία μου».⁶

Οι νέοι όμως, κάποτε, «έτοιμοι», όπως θάλεγε ο Αριστοτέλης, «ν' ακολουθήσουν την παρόρησή τους, δίχως να μπορούν ν' αυτοκυριαρχηθούν», τείνουν να υποκαταστήσουν τους διδάσκοντες —όπως και στην οικογένεια τους γονείς. Κατευθύνουν έτσι το δυναμισμό τους σε μια ανατροπή της πείρας και της γνώσης κι αυτή τους την ενεργητικότητα την νομίζουν έκφραση ελευθερίας. Εν ονόματι της άρνησης της αυταρχικότητας και της απόκρουσης της αδυναμίας η ανωριμότητα επιδιώκει κάποτε να πρωταγωνιστήσει αντιστρέφοντας τη θέση της στη σχέση με την ωριμότητα. Το φαινόμενο δεν είναι μόνο σύγχρονο. Ο Πλάτων έτσι περιγράφει το μεθύσι της ελευθερίας στο σημείο που μας αφορά «πατέρα μὲν ἐθίζεσθαι παιδί ὁμοιον γίγνεσθαι καὶ φοβεῖσθαι τοὺς υἱεῖς, νιόν δέ πατρί, καὶ μήτε αἰσχύνεσθαι μήτε δεδιέναι τοὺς γονέας, ἵνα δὴ ἐλεύθερος ἦ...διδάσκαλος τε... φοιτητὰς φοβεῖται καὶ θωπεύει, φοιτητὰ τε διδασκάλων ὀλιγοροῦσιν, οὕτω καὶ τῶν παιδαγωγῶν· καὶ ὅλως οἱ μὲν νέοι πρεσβυτέροις ἀπεικάζονται καὶ διαμιλλῶνται καὶ ἐν λόγοις καὶ ἐν ἔργοις» (Πολιτεία Η 563a-b). Και ο Αριστοτέλης κάκιζε τον οίκο όπου τα παιδιά είχαν ανατρέψει τους γεννήτορες. Στον Πλάτωνα, με απ' ευθείας αναφορά στο χωρίο της Πολιτείας, ανατρέχει ο Αδ. Κοραΐς απαριθμώντας όλα τα επίπεδα της ανεστραμμένης ιεραρχίας — γιοί, γονείς, φοιτητές / διδάσκοντες, νέοι / πρεσβύτεροι — και μιλά κι αυτός για το μεθύσι της ελευθερίας.⁷

Το δεύτερο φαινόμενο, στο οποίο θα αναφερθώ, αποτέλεσμα επίσης ενός απατηλού αισθήματος ελευθερίας, αφορά τη γλώσσα, και είναι κι αυτό τωρινό αλλά και παλιό. Απατηλό είναι το αίσθημα της ελευθερίας εδώ, όταν η ελευθερία της γλώσσας δεν είναι ελευθερία της σκέψης — που είναι πάντα υπακοή στους νόμους του νου — αλλά αθυροστομία, δηλαδή αυθαιρεσία.

Η άποψη ότι αποτρέπει κανείς τη βία, την ασκήμια περιγράφοντάς τις με λέξεις είναι μια σύγχρονη μορφή πρόκλησης. Ο σημερινός αντικομφομιστής νέος, οπαδός

της ελευθεροστομίας είναι κιόλας ένας κομφορμιστής —με την έννοια που δώσαμε πριν λίγο στον επαναστατημένο σκλάβο που μένει σκλάβος— αφού ο αντιδιαλεκτικός φανατισμός του τον προσκολά σε μια βολική άρνηση της λεκτικής σεμνότητας, και είναι ανελεύθερος αφού δεν έχει την ικανότητα του αυτοέλεγχου.

Ο Αριστοτέλης είχε ιδιαίτερα προσέξει αυτή την ανελευθερία και είχε μάλιστα προχωρήσει σε πρόταση για νομοθετική αντιμετώπισή της. Μακριά από τους νέους και μακριά από την πόλη εξορίζει ο Σταγίριτης την αισχρολογία: «Εὐλογον οὖν ἀπελαύνειν ἀπὸ τῶν ἀκουσμάτων καὶ ὄραμάτων ἀνελευθερίας καὶ τηλικούτους ὄντας: ὅλως μὲν τὴν αἰσχρολογίαν ἐκ τῆς πόλεως, ὥσπερ ἄλλο τί, δεῖ τὸν νομοθέτην ἐξορίζειν· ἐκ γὰρ εὐχερῶς λέγειν ὁ, τιῶν τῶν αἰσχροῶν γίνεται καὶ τό ποιεῖν σύνεγγυς, μάλιστα μὲν οὖν ἐκ τῶν νέων, ὅπως μῆτε λέγωσι μῆτε ἀκούωσι μηδὲν τοιοῦτον» (Πολιτ. Η 17 Π36β 2).

Το άλλοθι της εκτόνωσης με λέξεις, που προβάλλεται σήμερα από ορισμένους νέους, θίγει, καθώς θίγεται κάποιων άλλων ή ευαισθησία, την ίδια την ελευθερία: αν βασική αρχή κάθε συνύπαρξης είναι, ότι η ελευθερία του καθενός είναι ελευθερία ό-σο δεν βλέπτει την ελευθερία του άλλου, είναι ανεπίτρεπτη η αθυροστομία και η αντιστροφή των αξιών στο όνομα μιας γενίκευσης όπως αυτής του γλωσσικού κομφορμισμού και της ψευδοντροπής. Κάθε δικτατορία ξέρει ότι το μυστικό της επιτυχίας της βασίζεται στα εύστοχα παραγγέλματα και στις σκληρές ενοχοποιήσεις. Οι τύραννοι όμως —αυτοί που επιδιώκουν να είναι ανεύθυνοι αυτοκράτορες— δεν νοσούν μόνο οι ίδιοι· το δικό τους νόσημα βλέπτει και τον περίγυρό τους.

Οι νέοι νομίζουν κάποτε ότι μπορούν να κάνουν ό,τι θέλουν. Αγνοούν ή δεν ανέχονται την ύπαρξη στην πρόταση «μπορώ να κάνω ό,τι θέλω» ενός δεύτερου σκέλους: «δεν μπορώ να θέλω ό,τι κάνω». Ξαναθυμίζω την αριστοτελική θέση: «οι νέοι γνώρισμά τους έχουν ότι είναι γεμάτοι *επιθυμίες*» (το θέλω λοιπόν σε συνάρτηση με το επιθυμητικό) «και το ότι είναι ικανοί να κάνουν ό,τι επιθυμούν». «Στις επιθυμίες τους θέλουν με την πιο μεγάλη σφοδρότητα». «Παιδός οὐκ ἀνδρός» έλεγε και ο Δημόκριτος, «τό ἀμέτρως ἐπιθυμεῖν» (B 79). Αυτό το *ἀμέτρως* συνδέεται με την *απλοϊκή* έννοια της ελευθερίας, ως άρνησης της καταπίεσης των ενστίκτων και ως αυθορμησίας, δηλαδή απρόσκοπτης δράσης σύμφωνα με την επιθυμία της στιγμής, δράσης που αναιρεί και προηγούμενη απόφαση του ίδιου του προσώπου που ενεργεί.⁸

Στους νέους κάποτε η μονοκρατορία των ενστίκτων εγκαθιδρύεται μέσα τους από μια τάση *αυτοβεβαίωσης*. Τότε οι ακράτορες του εαυτού τους πολεμούν με τους γύρω τους: «μάχας», λέγει ο Πλάτων στον Φαίδωνα (66 c-d) «οὐδέν ἄλλο παρέχει ἢ τό σῶμα καί αἱ τούτου ἐπιθυμιαί... τά δέ χρήματα ἀναγκαζόμεθα κτᾶσθαι δουλεύοντες τῇ τούτου ἐπιθυμιά». Υπαινικτικά έτσι αναφέρομαι σ' εκείνες τις σχετικές με το θέμα μορφές βίας και βιασμού της ελευθερίας των άλλων που είναι και φαινόμενα της εποχής μας.

Προκειμένου για την εφηβεία το θέμα χρειάζεται ειδική διερεύνηση, από γιατρούς, ψυχολόγους, παιδαγωγούς. Αυτή η απλοϊκή έννοια της ελευθερίας, ως «εὐχέρειας ἀπλῶς γιά δράση αὐθόρμητη» αντιμετωπίζεται στον Αριστοτέλη, στις προτάσεις του για μια αγωγή *προοδοποιητική*, συνδυαστική της υγείας και της κίνησης, ούτε ανελεύθερη ούτε κοπιαστική, και πνευματική που προετοιμάζει για μελλοντικές απασχολήσεις κατευθύνοντας το δυναμισμό της νιότης (Πολιτ. 17 1336a 28-30).

Με το θέμα όμως της ελευθερίας ως αυθόρμητης δράσης σχετίζεται και μια θεώρηση, απλοϊκή και απλοποιημένη, της *προσωπικής ελευθερίας*: πρόκειται για τις περιπτώσεις όπου αμφισβητείται π.χ. η επέμβαση του δικαίου ως απαράδεκτη παραβίαση της προσωπικής ελευθερίας σε θέματα όπως τα *ναρκωτικά*, η *αυτοκτονία*.

Η φιλοσοφική θεώρηση του προβλήματος της αυτοκτονίας από την οπτική της ελευθερίας είναι αντιδιαστολή αυτοκτονίας και αυτοθυσίας. Ζωή από τη σκοπιά αυτή σημαίνει: αισθάνομαι εξαναγκασμένος να εξασκώ την ελευθερία, όσο ως ελευθερία εννοώ την ανάληψη απόδοσης νόηματος στη ζωή, την ανάλωση σε έργα διάρκειας. Γιατί κι όταν κάποιος λέει ότι η ζωή δεν έχει νόημα, διαπιστώνει την ανελευθερία του απέναντι στην ίδια την άρνησή του, όπως και στην περίπτωση της μη εκλογής καταναγκάζεται πραγματικά στην εκλογή: το νόημα του μη νόηματος μοιάζει να είναι ο μόνος λόγος παραίτησης από τη ζωή. Και η ανελευθερία της αυτοκτονίας διαφωτίζεται με αναφορά σε παράλληλα προβλήματα, όπως των ναρκωτικών και της πορνείας: η ανελευθερία αυτή είναι αναγκαιότητα της αυτοκαταστροφής.

Θα πρόσθετα στο σημείο αυτό κάτι που δεν είναι θεωρητικό, αλλά αποτέλεσμα έρευνας που έγινε για δύο χρόνια ανάμεσα σε σπουδαστές, νέους γύρω στα 18-20 χρόνια: Εκτός από την κατεύθυνση του δυναμισμού τους —που κάνουν τους νέους να δώσουν νόημα στη ζωή τους και περιεχόμενο στην ελευθερία τους— οι νέοι χρειάζονται δυναμική αγάπη από τον περίγυρό τους, χρειάζονται να πεισθούν για τη σημασία που τους δίνουν οι άλλοι και για την αντιεξουσιαστική διάθεση των άλλων. «Τα μακριά ή ξυρισμένα μαλλιά» έγραφε κάποιος από τους σπουδαστές που πήραν μέρος στην έρευνα, «η μοντέρνα εκκωφαντική μουσική και το αδιάφορο ή προκλητικό ύφος εκφράζουν για το νέο μιαν έκκληση: Θέλει ν' ασχοληθούν μαζί του. Ζητά από τους μεγαλύτερους να τον πάρουν στα σοβαρά». Και σ' άλλη περίπτωση η άποψη, που δόθηκε για τα περιθωριακά νεαρά άτομα, άφηνε κιάλας να διαφανεί ότι η στοργή αναγνωρίζεται και από τους ίδιους τους νέους ως προληπτικό φάρμακο πολλών παθών. Αρνούμενοι οι νέοι την καθιερωμένη τάξη, περνούν στο περιθώριο της κοινωνίας, γιατί πιστεύουν ότι έτσι προστατεύονται από καταπιέσεις που τους επιβάλλουν παρά τη θέλησή τους.

Αν από την άποψη της αυθόρμησιας, ψυχολογικά ο άνθρωπος είναι φύσει ελεύθερος, παραμένει φύσει σκλάβος όσο δεν εντάσσεται στο πολιτικοκοινωνικό πλαίσιο, όσο δεν ωριμάζει: «και ο νόμος», λέει ο Πλάτων στην Πολιτεία «... τοιοῦτον βούλεται, πᾶσι τοῖς ἐν τῇ πόλει σύμμαχος ὄν· καὶ ἡ τῶν παίδων ἀρχή, τὸ μὴ ἔαν ἐλευθέρους εἶναι, ἕως ἄν ἐν αὐτοῖς ὡσπερ ἐν πόλει πολιτείαν καταστήσωμεν, καὶ τὸ βέλτιστον θεραπεύσαντες τῷ παρ' ἡμῖν τοιούτῳ ἀντικαταστήσωμεν φύλακα ὁμοιον καὶ ἄρχοντα ἐν αὐτῷ, καὶ τότε δὴ ἐλεύθερον ἀφίεμεν» (590 C-D).

Η ίδια η ανυποταγή στην επιθυμία και στην ικανοποίηση της στιγμής είναι ενέργειες της ελευθερίας. Η ανυποταγή στο ένστικτο, λέει ο Κ. Δεσποτόπουλος, «ενέχει διάσπαση της άτεγκτης βιολογικής νομοτέλειας, άρα και αποδέσμευση από τις αλυσίδες της αιτιότητας που έδεναν το πρώην «ζώο» και ήδη άνθρωπο με τα γεγονότα και τα στοιχεία —υλικά, φυτικά, ζωικά— του παρελθόντος... κατόρθωμα της ελευθερίας είναι η μέριμνα για τις επόμενες στιγμές της ζωής, και άρα η έξοδος από το δεσμοτήριο της προκειμένης στιγμής του χρόνου, όπου έγκλειστο ζει το «ζώο» άτεγκτα κυβερνημένο από την επιθυμία».⁹

Έτσι και «η παραίτηση από πολλά «ευχάριστα» της προσωπικής ελευθερίας (όχι σύμφωνα με μια τυποκρατική ηθική, αλλά συγκεκριμένα), για την αποτελεσματική συμμετοχή στη ζωή μιας ομάδας ή σ' ένα αγώνα αποκατάστασης της κοινωνικής δικαιοσύνης¹⁰ (που χαρακτηρίζουν συχνά επίσηστην ηλικία του «πυρετού της λογικής», όπως αποκαλούσε ο Larochefoucauld τους νέους), η μετατροπή του «μπορώ να κάνω ό,τι θέλω» στο «οφείλω άρα μπορώ»¹¹, είναι μορφή ελευθερίας, αφού γίνεται όχι με τη βία, αλλά με γνώση, με το «εϊδέναι» και με το συναίσθημα πως αυτός που την πραγματοποιεί είναι κύριος της πράξης του.

Το κύριο ακριβώς μέρος της σχέσης των νέων με την ελευθερία, με το οποίο θα κλείσω αυτή τη σύντομη εισήγηση, βρίσκεται σε κάτι πολύ θετικό και εστιάζεται σ' αυτό που ο Αριστοτέλης ονόμασε «μεγαλοψυχία».

Αν οι νέοι «πάντα ἄγαν πράττουσιν», τα πάθη τους τα φτάνουν ως τα άκρα, επειδή όμως αγαπούν τα μεγάλα, επειδή, όπως λέει ένας σύγχρονος, «η ψυχή τους κατοικεί στο αύριο», συχνά πρώτοι γίνονται υπερασπιστές της φίμωσης της ελευθερίας, αγωνιστές ενάντια στην πολιτική ανελευθερία, πρώτον αμφισβητούν τους βολικούς κοινωνικούς συμβιβασμούς. Αυτοί οι κατ' εξοχήν «εὐέλπιδες» γίνονται πρωτοπόροι στη διόρθωση των παθών της κοινωνικής και πολιτικής ζωής. Εκεί όπου η ζωή χρειάζεται πρωτοβουλία και ευθύνη ελευθερία και νεότητα αποτελούν συχνά αζεδιάλυτη ενότητα.

Σ' ένα σημείο θα χρειαστεί, πάλι υπαινικτικά —όπως σ' όλη αυτή τη διαπραγμάτευση— να σταματήσω, κι ίσως να διαφωνήσω με τον Αριστοτέλη, ή μάλλον να τροποποιήσω τη χαρακτηρισολογία της νεότητας του Σταγίριτη, αφού και οι καιροί άλλαξαν. Λέει ο Αριστοτέλης: «Οι νέοι θέλουν την υπεροχή, αλλά πότερο τη νίκη, προτιμούν αυτά τα δύο από το χρήμα, γιατί καμιά αξία δεν βρίσκουν στα χρήματα, αφού δεν έχουν εμπειρία της ανάγκης». Και πιο κάτω: «οἱ νέοι εἶναι ἄπειροι τῶν ἀναγκῶν». Αυτό προϋποθέτει ότι για τους νέους είναι εξασφαλισμένες οι οικονομικές συνθήκες, υπάρχει εκείνη η ελευθερία που παρέχουν οι οικονομικές συνθήκες. Σήμερα όμως οι νέοι αγωνίζονται για την κατάκτηση των οικονομικών τους δικαιωμάτων, για το δικαίωμά τους στην εργασία, για την εξασφάλιση της οικονομικής τους ελευθερίας. Και οι νέοι σήμερα έχουν την πικρή γνώση ότι, μόλο που, σίγουρα, η «ελευθερία δεν αγοράζεται με τα χρήματα, μπορεί να πουληθεί για τα χρήματα». Γι' αυτό κι επιχειρούν να διορθώσουν αυτό το κακό διεκδικώντας την ελευθερία τους στο οικονομικό επίπεδο.

Αλλά και σ' άλλες κοινωνικές διεκδικήσεις παίρνουν οι νέοι τα πρωτεία στο ηθικό επίπεδο:

Συναλλαγές και διευθετήσεις κοινωνικές είναι συχνά γνώρισμα ώριμων στην ηλικία ανθρώπων. Ενώ οι νέοι, που «η ζωή δεν τους συρρίκνωσε ακόμη», που «όλους τους νομίζουν τίμιους», είναι ηθικά πιο ελεύθεροι. Όταν «ενεργούν», επαναλαμβάνω τα λόγια του Σταγίριτη, «προτιμούν το καλό από το χρησιμο», είναι κατ' εξοχήν φιλότιμοι, φιλέταιροι, ελεητικοί, φιλελεύθεροι. «Τό ζητεῖν πανταχοῦ τό χρησιμον», λέει αυτή τη φορά στα Πολιτικά (1338 b 2-4) ο Αριστοτέλης, «ἥκιστα ἀρμόττει τοῖς μεγαλοψύχοις καί τοῖς ἐλευθέροις».

Αυτό είναι πού στήν αρχή αυτής της εισήγησης ανέφερα ως ικανότητα ανύψωσης στη θέα του γενικού και ένταξη στην κίνηση της ιστορίας ως έργο του ανθρώπου.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Αθήνα, Απρίλιος 1986.
2. Γεώργιου Βλάχου, Η ελευθερία, οι «ελευθερίες» και ο πολιτισμός, Φιλοσοφία 15-16 (1985-1986) σ. 16.
3. 1389a 3 επ.
4. πβ. Ε. Μουτσόπουλου, *Η πορεία του πνεύματος*, Αθήνα, Ερμής 1975, 305.
5. J. Cl. Pignet, *Ηθική ελευθερία και αισθητική ελευθερία*, μτφρ. Α. Κελεσιδου, «Γομές», Φεβρ. 1980.
6. Βλ. J. Philibert, Ricoeur, Seghers 1971, σ. 118.
7. Βλ. Προλεγόμενα εις τα Πολιτικά του Αριστοτέλους, εκδ. Γ. Βαλέτα 322, υπ. 67.
8. Βλ. Κ. Δεσποτόπουλου, *Μελετήματα πολιτικής φιλοσοφίας*, Παπαζήσης 1983-4 (Ελευθερία και Δίκαιο) σ. 73.
9. ο.π. 76.
10. Το παράθεμα είναι από το βιβλίο μου *Οι μύθοι της ελευθερίας*, Αθήνα 1977, 70.
11. Βλ. Ε. Μουτσόπουλου, *Η πορεία του πνεύματος*, 290.

ΔΡ ANNA ΚΕΛΕΣΙΔΟΥ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΡΙΑ
ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ
ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ